

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLII

Уређивачки одбор:

*др Таијана Бајић-Ивић, др Даријанка Горијан-Премк, др Ирена Грицак, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лофар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Миљар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1986

RUDARSKA TERMINOLOGIJA U STARIM SRPSKIM TEKSTOVIMA*

U srednjovekovnoj Srbiji rudarstvo je bilo veoma važna privredna grana. Početak otvaranja rudnika i razvoja rudarstva pada u doba Nemanjića, naročito od sredine XIII veka. Svoj procvat ima u XIV i početkom XV veka. Dolaskom Turaka razvoj rudarstva neko vreme je u zastoju, ali se obnavlja ubrzo na starim rudištima. Od XVII veka rad u rudnicima počinje da jenjava u isto vreme kada počinje slabiti i turska moć na Balkanu. Najpoznatiji rudarskii centri bili su Novo Brdo, Rudnik, Trepča, Janjevo u Srbiji, Srebrnica, Fojnica, Kreševo, Olovo u Bosni, Zletovo i Kratovo u Makedoniji. Naročiti značaj imalo je Novo Brdo, pogotovo u XIV i XV veku (u njegovoj blizini bilo je i Janjevo, kao njegov aneks, koje je do današnjih dana sačuvalo svoj kontinuitet). Glavni nosioci rudarstva u Srbiji (i Bosni i Makedoniji) bili su Sasi, koji u naše krajeve dolaze u XIII veku, najverovatnije iz Ugarske.¹ U našim starim spomenicima pominjnu se od XIII veka u raznim poveljama u formi сасинъ (pl. саси)², u toponimima, odnosno mikrotoponimima od XIV veka, npr. u Svetostefanskoj hrisovulji toponim, odnosno hidronim *Saška reka*, i u kasnijim razdobljima sve do današnjih dana na širokoj teritoriji srpskohrvatskog jezičkog područja ne samo od imena *Sas*, odnosno *Sasin* nego i od raznih termina saske rudarske terminologije.³ Sasi se, međutim, ubrzo slaviziraju i asimiliraju sa lokalnim stanovništvom, prenose svoja stručna znanja iz rudarstva i rudarske tehnike na stanovnike rudarskih oblasti, pa su i do danas, naročito u rudarskoj terminologiji i radnjama vezanim za rudarstvo, ostavili traga.

* Prvobitna verzija ovoga rada pročitana je na međunarodnom naučnom skupu o najstarijoj slovenskoj leksici, održanom u Krakovu oktobra 1977. godine.

¹ K. Jireček, *Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku*, Sarajevo 1951, str. 71; K. Jireček, *Istorija Srba*, knj. II, Preveo i dopunio J. Radonić, Beograd 1952, str. 90; M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni*, I deo, SAN, Posebna izdanja, knj. CCXL, Odeljenje društvenih nauka, knj. 14, Beograd 1955, str. 24.

² Đ. Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, knj. III, Beograd 1864, s. сасинъ.

³ Upor. M. Dinić, n.d., str. 1–2; V. Simić, *Istoriski razvoj našeg rudarstva*, Beograd 1951, str. 17–19; M. Pavlović, *Tragovi rudara Sasa u srpskohrvatskom jeziku*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. V, Novi Sad 1960, str. 99–127; V. Simić, *Rudarstvo i prerada gvožđa u toponomastici i terminologiji vlasinskog kraja*, Onomatološki prilozi, knj. I, SANU, Odbor za onomastiku Odeljenja jezika i književnosti, Beograd 1979, str. 87–96.

Kako su Sasi, kao što je rečeno, doneli i već izgrađenu rudarsku terminologiju za radove u rudniku i oko njega, interesantno je pratiti sudbinu i razvitak termina za označavanje raznih radnji i odnosa vezanih za rudarstvo u periodu kada je ono bilo u punom zamahu. U našim poveljama i pismima nema o tome mnogo podataka, iako se o nekima od njih uzgred pominje ova veoma važna privredna grana. Najviše materijala pruža nam doskora nepoznati rudarski zakonik — *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, prepis rudarskog zakonika iz 1412. godine⁴. Sigurno je i pre ovog zakonika bilo rudarskih zakona i drugih odredaba vezanih za rad u rudnicima, jer se Novobrdani, obraćajući se despotu Stefanu da im donese zakon „о рудних“, pozivaju na ranije odredbe za koje su znali da ih je bilo rečima „... како и и прво било“. Pronalaskom i objavljivanjem Zakona o rudnicima umnogome se proširuju naša znanja o rudarskoj terminologiji koju su nam prezentovali turski rudarski zakonici objavljeni u nas i u inostranstvu⁵. Osnova ovih turskih zakona za naše krajeve bili su neki sasko-srpski rudarski zakoni, a možda je kao osnova poslužio baš i ovaj zakonik iz 1412. godine, što se lepo vidi iz same terminologije turskih rudarskih zakonika. Terminologija u turskim rudarskim zakonima sadrži uglavnom sasko termine, ali i izvestan broj starosrpskih leksema. Turski rudarski zakoni potiču iz XV i XVI veka.

O samom Zakonu o rudnicima, a naročito o rudarskim terminima kako iz ovog zakonika tako i iz turskih kanunama, pisano je u nekoliko mahova.⁶

⁴ N. Radojčić, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, SANU, Beograd 1962. Dijalekatsku osnovu ovog spomenika iz XVI veka odredio je P. Ivić u svom prikazu Radojčićevog izdanja, objavljenog u Zborniku za filologiju i lingvistiku Matice srpske, knj. VII, Novi Sad 1964, str. 207—214. O jeziku Zakona o rudnicima pisao je D. Jović, O jeziku „Zakona o rudnicima despota Stefana Lazarevića“, Južnoslovenski filolog, knj. XXVII, sv. 3—4, Beograd 1968—1969, str. 365—455; W. Steininger, *Die Handschrift des „Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića“* (Beschreibung der Orthographie und der Sprache), Anzeiger für slavische Philologie, knj. 7, Graz 1975, str. 29—111. Prevod i pravnoistorijsku studiju dala je B. Marković, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića* (prevod i pravnoistorijska studija), SANU, Spomenik, knj. CXXVII, Odeljenje društvenih nauka, knj. 24, Beograd 1985.

⁵ F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, knj. XXV, sv. 1—2, Sarajevo 1913, str. 133—194; V. Skarić, *Stari turski rukopis o rudarskim poslovima i terminologiji*, SKA, Spomenik, knj. LXXIX, Drugi razred, Filozofsko-filološke, društvene i istoriske nauke, knj. 62, Sarajevo 1935, str. 5—24; N. Beldiceanu, *Les actes de premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris, T. II: Règlements miniers, 1390—1512*, Paris—La Haye 1964; S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*, Zajednica naučnih ustanova Kosova i Metohije, Studije, knj. 6, Priština 1968 (Prilozi, odn. prevodi raznih akata, str. 199—256, Rečnik manje poznatih termina, str. 339—347).

⁶ Upor. V. Skarić, *n. d.*; isti, *Rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni*, SKA, Posebna izdanja, knj. CXXVII, Društveno istoriski spisi, knj. 52, Beograd 1939; V. Simić, *Istoriski razvoj...*; J. Schütz, *Germano-serbica. As. 1. valturchi 2. гласноко срѣсно*, Die Welt der Slaven II, Wiesbaden 1957, str. 43—48; isti, *Germano-serbica II*, Die Welt der Slaven IV, Wiesbaden 1969, str. 13—20; M. Pavlović, *n. d.*; E. Schneeweis, *Die deutschen Lehnwörter im serbokroatischen*, Berlin, 1960, naročito str. 74—83; A. Isaković, *Rječnik stare rudarsko-geološke terminologije*, Geološki glasnik 14, Institut za geološka istraživanja, Sarajevo 1970; M. Begović, *Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI veku*, Glas SANU, knj. CCLXXX, Odeljenje društvenih nauka, knj. 15, Beograd 1971, str. 1—66; Б. Ст. Джионов, *Немските рударскоправни заемки в балканските редакцији на „Саския закон“*. Годишник на Софийския университет, Факултет по западни филологии, Т. LXV/2—1971, София, 1972, str. 1—76 (up. i kritički prikaz J. Schütza, Zbornik za filologiju i

Najveći broj termina, kao što će se videti, predstavljaju stran elemenat u srpskohrvatskom jeziku, ali adaptiran u strukturu našeg jezika na fonetskom i morfološkom planu. Rudarske termine ćemo razvrstati u dve grupe: a) rudarski termini neslovenskog porekla i b) rudarski termini slovenskog porekla.

A. Rudarski termini neslovenskog porekla.

Rudarski termini neslovenskog porekla uglavnom su nemačkog, tj. saskog porekla. Oni su potpuno adaptirani u sistem srpskohrvatskog jezika, promeñivši svoj prvobitni lik, tako da je nekada teško otkriti njihov arhetip. Rudarski termini neslovenskog porekla vezani su za sve oblike rudarskog života: organizaciju rudarskih poslova, za sam rad u rudniku, za odnose između pojedinih deoničara i vlasnika rudarskih jama, za topljenje i prečišćavanje rude, jednom reči za celokupan život i rad u rudarskim mestima.

Mesto na kojem se kopa da se nađe ruda, gde se vrše istražni radovi naziva se *šurf* (шурф⁷ u Zakonu o rudnicima), što odgovara srednjovisokonem. *schurf*, odnosno nem. *Schurf*. Rudarsko okno, jama, rupa, ili zbir svih okana na jednom omeđenom mestu naziva se najčešće adaptiranom nemačkom reči *ceh* (sa dijalekatskom varijantom i bez *h* u nekim našim mestima: *ce*, pl. *ceovi*). U Zakonu o rudnicima napisana je sa jatom: цѣхъ i pomije se u nekoliko članova i u nekoliko morfoloških formi. Reč *ceh* potiče najverovatnije od srednjovisokonem. *zēche*, *zēch*, odn. nem. *Zeche*. Označavala je i potpuno izgrađen rudnik. Pored navedenog značenja ova reč je imala i drugo značenje: organizacija rudara u rudarskim mestima. Do danas je očuvana u lokalitetima, mikrotoponimima, na kojima su se nekada nalazila rudarska okna, npr. u Janjevu, Novom Brdu, Kopaoniku — *Ceovi*⁷. Potkop, odnosno rudarski podzemni hodnik, horizontalni rov koji se kopa da se nađu rudne žice i u nekim slučajevima da bi se u njih slivala voda nazivao se nemačkom reči *štovna*, odnosno *štona* i *štolna* (штовна, штона, штолна u Zakonu o rudnicima), i *štolna*, *štona* (u turskim zakonima). Sve tri varijante, tj. *štovna*, *štolna* i *štona*, predstavljaju adaptiranu srednjovisokonem. reč *stolle*, *stollen*, odn. nem. *Stollen*. U Zakonu o rudnicima najčešći je oblik *štona*, gde je verovatno kranje *l* u slogu dalo *o* i kontrahovano s prethodnim *o*. Isto tako pojavljuje se nekoliko puta i pridev *štonski* (штоньски). Mesto na kraju *štovne*, odn. *štone* na kojem se kopa ruda, odnosno kraj *štone* naziva se *štonort* (штонортъ u Zakonu o rudnicima), *štorat*, *štonorna*, *štonorta* (u turskim zakonima), što je adaptirano nem. *Stoll-ort*. Deo *štone*, koji je obično bio sa strane, odnosno rudna žila koja nastavlja u pravcu po strani, nazivao se *žola* (жола u Zakonu o rudnicima), *žol* (u turskim rukopisima). *Zola* je adaptirana srednjovisokonem. reč *sol*, *sole*, odn. nem. *Sohle*, koje Kluge izvodi od lat. *solum* „Boden“. U

lingvistiku Matice srpske, knj. XVII, sv. 1, Novi Sad 1974, str. 255–258), isti, *Немското обичајно право, отрзено в „Саския закон“*, Годишник на Софийския университет, Факултет по западни филологии, Т. LXVI/1–1972, Софија 1973, str. 205–230; Milovan Antunović Kobliška, *Za pravilno tumačenje značenja i porekla nekih starih rudarskih i topioničarskih naziva*, Onomatološki prilozi, knj. III, SANU, Odbor za onomastiku Odjeljenja jezika i književnosti, Beograd 1982, str. 169–185.

⁷ V. Simić, *Istoriski razvoj...*

Zakonu o rudnicima posvedočen je samo oblik *до жони*, pa bismo nom. sg. mogli smatrati i formu *žol*, a ne samo *žola*, kako je navodi Radojčić u svom izdanju, odn. u Rečniku Zakona o rudnicima. Pravac koji ide od *stone* do površine zemlje, a služio je za vetrenje i osvetljavanje *stone*, nazivao se *letloh* (ЛЕТЛОХЪ u Zakonu o rudnicima), odnosno *litloh*, *letloh* (u turskim kanunama), što potiče od nem. *Lichtloch*. Ulaz u *stonu*, rupno ždrelo, nazivao se takođe nemačkom reči: *muloh* (МОУЛОХЪ u Zakonu o rudnicima), što je adaptirano srednjovisokonem. *muntloch*, odn. nem. *Mundloch*. Rov, odnosno štona koja je služila za spuštanje vode i za otkrivanje rudne žice, odn. štona koja je dugo bila zapuštena nazivala se *funtarica* (ФУНТАРИЦА u Zakonu o rudnicima), *funtarica*, *funtariče* (u turskim tekstovima). Od nje vlasnici nisu uburali devetak, dok od druge jesu i nazivali su je *devetarica* (ДЕВЕТАРИЦА u Zakonu o rudnicima), kako stoji i u turskim izvorima. Verovatno je od nem. reči *Funder*, odn. od glagola *finden* — *fund* — *gefunden*. Rov koji se kopa dok se ne naide na rudu, odnosno ograđivanje nekog terena u rudarskoj jami nazivao se *paun* (ПАУНЪ u Zakonu o rudnicima), tako i u turskim izvorima. U Zakonu o rudnicima imamo i glagol *paunati* i glagolsku imenicu *paunanje* (ПАУНАТИ, ПАУНАНИЕ). Reč *paun* svakako je adaptacija srednjovisokonem. *bū*, *bou*, odnosno nem. *bauen*. Kretanje u rovu, odnosno rudniku, prevoženje rude kroz podzemne hodnike naziva se glagolom *farnati*, odnosno imenicom *farnanje* (ФАРНАТИ, ФАРНАНИЕ u Zakonu o rudnicima), *farna* (u turskim izvorima), što potiče od srednjovisokonem. *varn*, *varen*, odn. nem. *fahren*. U Zakonu o rudnicima imamo i glagol izveden prefiksom *za-*: *zafarnati* (ЗАФАРНАТИ). Podzemna galerija koja povezuje rudarska okna naziva se *slag* (ШЛАГЪ u Zakonu o rudnicima), odnosno *išlag*, *slag* (u turskim izvorima), što odgovara nem. *Schlag* „Strecke“. Granice među rupnim poljima i pojedinim rudarskim delovima nazivale su se *maršani*, sg. *maršanin* (МАРШАНИ, МАРШАНИНЪ u Zakonu o rudnicima), odnosno *maršajat* (u turskim tekstovima), što je adaptacija srednjovisokonem. *marke*, *markscheide*, odn. nem. *Markscheide*.

Vlasnici rudarskih jama, okana ili pojedinih delova bili su više lica, tzv. udrugari. U Zakonu o rudnicima oni se nazivaju *gvarci*, sg. *gvark* (ГВАРЦИ, ГВАРКЪ). Ova leksema se pominje u više članova i u različitim morfološkim oblicima, a od njene osnove napravljen je sufiksom *-ski* i pridev *gvarčki* (ГВАРЧКИ). Oblik *gvark* predstavlja adaptaciju srednjovisokonem. *gewërke*, odn. nem. *Gewerk*. U turskim rukopisima javlja se ova reč u nekoliko varijanti: *vark*, *varak*, *kivark* i *gevark*. Gvarci ili varkovi imali su svoje udruženje. Njihov predstavnik je nadgledavao rad u rudniku, prisustvovao raznim sporovima, merenju rudnih okana i sl. On se nazivao *hutman* (ХОУТЪМАНЪ u Zakonu o rudnicima). Smatra se da je to adaptacija srednjovisokonem. *huotman*, *hutman*, odn. nem. *Hutmann*. Upotrebljava se i danas u Bosni⁸. U govorima u kojima se glas *h* gubio upotrebljavao se oblik *utman*. Tako, na primer, u oblasti Novoga Brda (selo Jasenovnik) i danas živi jedan rod koji se naziva *Utmanci*, što svakako vodi poreklo od nekog *hutmana*. I sami predstavnici tog roda smatraju sebe potomcima nekog *Utmana*, koji je bio

⁸ Upor. Rječnik JAZU s. *hutman*, gde se izvodi od nem. *Hüttemann*.

nastojnik „na ceove“⁹. U Knjizi dužnika Mihaila Lukarevića, dubrovačkog trgovca u Novom Brdu u prvoj polovini XV veka, pored nekoliko imena (kod desetak osoba) stoji i oznaka za njihovo zanimanje: *hutman*, npr. Hranaz hutman in Podgradie, Vesecho Sechanin hutman itd.¹⁰ Lice koje bi od gvarka uzimalo delove rudnika da radi za neko izvesno vreme, tj. u najam, s tim da izvestan deo od iskopane rude da gvarku—vlasniku, nazivalo se *lenhavar* (ленхаварь u Zakonu o rudnicima), odn. *lenhvar*, *lehnovar*, *lemšadnik* (u turskim tekstovima). Termin *lenhavar* potiče od starovisokonem. *lehenhouwer*, odn. nem. *Lehenhauer*. Od osnove *lenhavar* napravljen je i pridev *lenhavariski*. Lenhavar je bio neka vrsta rudarskog najamnika. Deo rudnika, odnosno rudarske jame, koji je izdat lenhavaru nazivao se *lemšat* (лемшаты), što potiče od srednjovisokonem. *lēhenschaft*, odn. nem. *Lehenschaft*. Od ovog oblika je i izvedena forma *lemšadnik* iz turskih kanunama. Neka vrsta državnog službenika u rudarskim mestima bio je *urbarar* (урбарарь u Zakonu o rudnicima), odn. *urbarer* (u turskim tekstovima). Dužnosti *urbarara* bile su da meri rudarska okna, da razrešava sporove koji nastaju u rudarskim jamama između pojedinih vlasnika rudarskih okana, da sakuplja određeni danak i sl. Termin *urbarar* potiče verovatno od srednjovisokonemačkog *urbur*, *urbor*, *urbar*, odn. nem. *Urbarer* <lat. *urbararius*. U Knjizi dužnika M. Lukarevića dve ličnosti su zapisane sa ovom titulom: Stipan urbarar i Petruxa urbararova¹¹. Jireček navodi takođe dve osobe koje imaju ovu titulu: Stojak Urborar de Rudnik i Ivan Urborar de Trepča¹². Od lekseme *urbarar* izveden je pridev *urbararski* (u Zakonu o rudnicima) i *urbararov* (u Knjizi M. Lukarevića). Pomoćnik *urbararov* nazivao se *haištanin* (хайштанинъ u Zakonu o rudnicima). Prema mišljenju J. Schütza, koje navodi N. Radojčić, najverovatnije je da potiče od srednjovisokonem. reči *heister* „Buche, junger Laubbaum“¹³. Znači, pomoćnik *urbararov* koji se starao o drvima za rudnik. B. Džonov smatra da dolazi od glagola *heischen* i to od 3.1.sg. *er heischt*, jer *haištanin*, kao pomoćnik i izaslanik *urbararov* u prisustvu jednog gvarka zahteva od drugog gvarka da unese zaostali svoj ulog—žamkošt.¹⁴

Nazivi za alate koji su se upotrebljavali za izvođenje radova u rudniku takođe su većinom nemačkog porekla. Pijuk kojim se kopalo u rudarskoj jami nazivao se *kilav* (килавъ u Zakonu o rudnicima), odn. *kilava*, *kilavica* (u turskim tekstovima). Reč je svakako adaptirana srednjovisokonem. reč *kilhouwe*, odn. nem. *Kilhouwe*. Interesantno je napomenuti da je u turskim tekstovima posvedočen oblik *kilavica*, kojeg nema u Zakonu o rudnicima, gde je od oblika *kilav* sufiksom *-ca* napravljen deminutiv: *kilavica*. Za crpljenje i iznošenje vode iz rudarskih okana i jama služile su posebne naprave sa eliptičnim kotačima koje su nazivane *šajbne* (шайбна u Zakonu o rudnicima) odn. *šajbine* (u turskim tekstovima), a na njima su bile prikačene *puligne*.

⁹ A. Urošević, *Novobrdaska Kriva Reka*, SAN, Srpski etnografski zbornik, knj. LX, Naselja i poreklo stanovništva, knj. 32, Beograd 1950, str. 48.

¹⁰ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva I*, SAN, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III odeljenje, knj. XVII, Beograd 1957, str. 42, 63.

¹¹ M. Dinić, *isto*, str. 47, 66, 71.

¹² K. Jireček, *Istorija Srba II*, str. 91.

¹³ Upor. N. Radojčić, *Zakon o rudnicima* . . . , Rečnik s. хайштанинъ.

¹⁴ Upor. B. St. Džonov, *n. d.*, str. 51.

Šajbna, odn. šajbina znači i pravac koji vodi od štone prema gore. Reč šajbna je adaptirana srednjovisokonem. *shibe*, *schiben*, nem. *Scheibe*. Kožne vreće koje su bile okačene na šajbni i služile za iznošenje vode i rude nazivane su *puligne* (поулигна u Zakonu o rudnicima), odn. *pulihne*. Reč dolazi od srednjovisokonem. *bulge*, odn. nem. *Bulge*. Slične pulignama bile su i *žake* (жаке u Zakonu o rudnicima, u Rečniku je Radojčić ne navodi), odn. *žak*, *žakna* (u turskim tekstovima), kojima se iznosila ruda, zemlja pomešana s rudom, i voda. Verovatno je od nem. *Sack*, up. i lat. *sacus*. Pored šajbine postojale su i druge rudarske naprave, odnosno mašine. Takve su bile, npr. *rat* (рат u Zakonu o rudnicima), vrsta vitla, što odgovara srednjovisokonem. *rat*, odn. nem. *Rad*; *hašpel* (хашпел u Zakonu o rudnicima), *hašpula* (u turskim tekstovima), vrsta mašine za izvlačenje rude, vode i sl. na površinu. Odgovara srednjovisokonem. *haspel*, odn. nem. *Haspel*. Hašpelom se označavao i pravac koji je vodio u dubinu zemlje iz koje se izvlačila ruda. Reč *hempalk* (хемпалк u Zakonu o rudnicima) označavala je drvenu građu oko ždrela na koju je postavljena mašina za izvlačenje, *hašpel*, *rat* i sl. Odgovara nem. *Hängebank*. Razne pomoćne sprave, alatke, koje su služile za eksploataciju rudarskih jama nazivale su se jednim imenom *caug* (цауга u Zakonu o rudnicima), gde imamo i jedan član o цаугоу рупнемъ. Reč je verovatno adaptirana srednjovisokonem. *ziuc*, *ziug*, odn. nem. *Zeug*. U članu 52 o цаугоу рупнемъ navode se *gvozdba*, *loj*, *uža* i *kože*, tj. da spadaju u *caug*.

U rudnicima se radilo po smenama. Taj interval nazivao se *šihla* (шихта Zakonu o rudnicima), *šinta*, *šihla* (u turskim tekstovima), što predstavlja adaptaciju srednjovisokonem. *shiht*, odn. nem. *Schicht*. Ovaj termin se i danas upotrebljava u nekim našim krajevima i označava smenu (npr. u Janjevu), tj. vremenski period koji se provodi na radu u rudniku i uopšte, pa se kaže, na primer, *radim prvu šihlu* i sl. Odmor koji su rudari imali između jedne i druge šihle nazivao se nemačkom reči *puža* (поужа u Zakonu o rudnicima), odn. *poža*, *buža* (u turskim tekstovima). Svi oblici ove reči potiču od srednjovisokonem. *pūse*, što je svakako adaptacija lat. *pausa*. Kuća u kojoj su radnici boravili između jedne i druge šihle nazivala se *kram* (крамъ u Zakonu o rudnicima). Tu je ostavljan alat, dovozila se ruda i pripremla za topljenje i prečišćavanje. Kram je adaptirano srednjevisokonem. *kramme*, odn. nem. *Kram* „Bude“. Kram je mogao biti na površini zemlje i u rovu.

Iskopanu rudu je trebalo prečišćavati, topiti i sl. Radnik koji stavlja rudu u peć za topljenje nazivao se nemačkom adaptiranom reči *smičar* (смичаръ u Zakonu o rudnicima), odn. *smečar*, *šmiočar* (u turskim tekstovima). Srednjovisokonem. oblik ove reči bio je *smëlzer*, odn. nem. *Schmelzer*. Rečju *prant* (прантъ u Zakonu o rudnicima), *prant*, *brant* (u turskim tekstovima) označavala se vatrom paljena ruda da omekša i popuca da bi se lakše odvajala, što je adaptirano srednjovisokonem. *brant*, odn. nem. *Brand*. Zemlja izmešana sa komadima rudne jalovine nazivana je rečju *bruh* (броухъ u Zakonu o rudnicima), odn. *bruh*, *pruh* (u turskim tekstovima), odgovara nem. *Bruch*. U Zakonu o rudnicima nemamo reč za nakupca rude, odnosno suvlasnika topionica, ili člana jedne takve družine. Međutim, u turskim tekstovima nalazimo takav termin. To je *vatruk*, *vatrok*, *vatrug*. U Knjizi dužnika M. Lukevića uz imena više lica stoji ova oznaka, tj. oblik *vaoturach*, npr. Nouach

Stoinich vaoturach, Rade vaoturach, Nichola Radinchovich vaoturach itd. I *vatruk* i *vatrok* i *vatrug* i *vaoturach* potiču od srednjovisokonem. *waltworhte*. U latinskim i talijanskim ispravama Dubrovnika i Bosne imamo i oblike *valturchi* i sl., tj. oblika sa nevokalizovanim *l*, i oblika sa vokalizovanim *l*, kakvih primera imamo u turskim tekstovima i kod Lukarevića¹⁵.

Vlasnici rudarskih jama morali su za određeno vreme davati i razne dažbine. Jedna od tih je bio tzv. *urbor* (урборъ u Zakonu o rudnicima), a u turskim tekstovima *urbor* i *urbar*, gde označava i *urbarara*. *Urbor* odgovara u potpunosti srednjovisokonem. *urbor*, od koje je izveden i *urbarar*. To je bio danak koji je uzimala država za eksploataciju ruda, odnosno za odmeravanje rudnog polja. Ubirao ga je *urbarar*. Pored *urbora* svaki gvark je morao periodično davati i *žamkošt* (жам'коштъ u Zakonu o rudnicima), odn. *žamkoš*, *žamkuš*, *žamkošt*, *žamkožde* (u turskim tekstovima). *Žamkošt* je novčani prilog koji je gvark unosio u zajedničku kasu cele gvaračke družine za troškove eksploatacije. Kontrolu unošenja *žamkošta* vršili su *urbarar* i njegov pomoćnik *hajštanin*. *Zamkšot* je adaptacija srednjovisokonem. *samkost*, odn. nem. *Sammekost*.

U Knjizi dužnika M. Lukarevića zabeležno je još jedno zanimanje koje je bilo značajno za rad rudarskih centara, a koje nije zabeleženo u Zakonu o rudnicima. To je *furnik*, prevoznik, kiridžija koji prenosi rudu. U Lukarevića je to Brancho Lechich furnich¹⁶. Međutim, u Zakonu o rudnicima imamo termine *fur* (фуръ) i pridev *furnički* (фур'нич'ки). *Furnik*, odnosno *fur* odgovaraju nem. *Fuhrmänn*, odn. *Fukre*.

B. Rudarski termini slovenskog porekla.

Pored brojnih rudarskih termina saskog porekla u Zakonu o rudnicima i turskim rudarskim zakonima nalazimo i rudarske termine slovenskog porekla. Oni se, kao što je to slučaj sa saskim terminima, ne odnose na specifične rudarske poslove, već su više opštijeg značenja, a mogu predstavljati i kalk, ili semantičku pozajmicu, nekog saskog izraza.

Rudarska jama, rov, rudarsko okno naziva se u Zakonu o rudnicima *rupa* (рупа), a takođe i u nekim našim poveljama. To je verovatno prevod za nemačko *ceh*. Radnik, rudar koji radi u jami, rupi, naziva se u Zakonu o rudnicima *rupnik* (руп'никъ), a često i opštom reči *rabotnik* (работ'никъ). *Rupnik* bi moglo biti prevod talijanskog *foxer* (*fosser*), reči koje nalazimo u Knjizi dužnika Mihaila Lukarevića kao oznaku za zanimanje. Tako u Testamentu Gostiše Bratoslalića nalazimo jednog dužnika iz okoline Novog Brda čije je zanimanje *rupnik*: Radoslao rupnich, a Knjizi dužnika M. Lukarevića pored imena mnogih ličnosti koje se tamo pominju stoji i njihovo zanimanje *foxer*, npr. Vlaicho Ratchouich foxer e Voin Radoxalich foxer, Raia e Nichola fradeli foxeri itd.¹⁷ Za sam rad u rudniku, odnosno jami ili rupi nalazimo u Zakonu o rudnicima slovenske termine, a takođe i u turskim rudarskim zako-

¹⁵ Upor. M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva I*, str. 39, 64, 68; J. Schütz, *Germano-serbica*, *Die Welt der Slaven II*, str. 44–45.

¹⁶ M. Dinić, *isto*, str. 37, 46, 76, 80.

¹⁷ M. Dinić, *isto*, str. 29, 48, 71.

nima, као npr. *proboj* (пробон), kada se iz jednog rova probije u drugi, kada se pređe u tuđi rov, zatim *uzboj* (узвон у Закону о rudnicima, а исто и у turskim zakonima), odnosno *uzbijanje* (узбиванне) и *uzbiti* (узбити) — započeti rudarski posao, па и nomen agentis od ovog glagola: *uzbojnik* (узбонник) и *preuzbiti* (преузвити) ponovo početi rudarski posao. Od alata se u Zakonu о rudnicima pominju *držalo* (држало), *gvožđa* (гвоздја), *korice* (коритце), *uža* (ужа), *loj* (лон), *sekira* (секира). Rudarski, jamski otvor koji ide u dubinu naziva se *pravac* (правец), а merno polje rudnika, tj. njegova površina koja je bila duga i široka osam hvati nazivala se *ostmica* (остмица), odnosno и *ostmica* у turskim zakonima. *Ostmica* je imala 8 *sežnja* (сежня). Vlasništvo nad rudarskim oknima nazivalo se slovenskom reči *baština* (бащина), *ibština* (у turskim zakonima), а vlasnik se nazivao *baštimik*. Termin *naručnik* (нароучник) označava ovlašćenog zastupnika, а termin *pametar* (паметар) označavao je čoveka koji je znao, pamtio granice rupama. Drvena građa neophodna za izgradnju rudarskih jama nazivala se *les* (лес). Prolaz u rovu ili na površini nazivao se *laz* (лаз). Do danas su u neposrednoj okolini Janjeva sačuvana dva mikrotoponima čiji je drugi deo *laz*, а konfiguracija terena ukazuje na uzani prolaz, те је nekadašnji izraz у rudarskoj terminologiji sačuvan и у mikrotoponimu *Golemi laz* и *Androvački laz*.

Ruda vađena iz rudnika topila se na licu mesta. U blizini rudarskih jama nalazile su se topionice, koje su se nazivale slovenskom reči *kolo*. U Zakonu о rudnicima imamo nekoliko о dredaba о *kolu*. Na mestima nekadašnjih rudišta još и danas postoje ošuvani ostaci takvih *kola*, а и toponimi, npr. *Varnavo kolo* kod Letnice (verovatno prema vlasniku kola koji je mogao biti Varnava), а zatim kod Novog Brda *Rajkovo kolo* (prema vlasniku Rajku), и sl. I pre Zákona о rudnicima imamo podataka о *kolu*, npr. u Svetostefanskoj hrisovulji imamo и глауџа вьсь коло в'се и сь роудари, odnosno u Dečanskoj hrisovulji и поставислю коло гвоздѣно¹⁸. U Knjizi dužnika M. Lukarevića pominju se nekoliko takvih kola, npr. *Chalugeri cholo*, *Milouze cholo*, *Nichxino cholo*, *Cholo Sesarouich* (današnje Šašare kod Letnice) и sl.¹⁹ Ljudi koji su ispirali rudu и pripremali je za topljenje nazivani su *plakaoničari*. Ovaj termin nije posvedočen у Zakonu о rudnicima, али у Knjizi dužnika M. Lukarevića više osoba je bilo овог zanimanja, npr. Milos и fradeli plachaonizari, Radossau Martinouich plachaonizar, itd.²⁰ Inače u turskim izvorima nalazimo nazive *plaknica*, *plakaonica*, *plakatovnica*, tj. koji označavaju mesta gde se ispirala ruda. I danas iznad Janjeva jedan lokalitet se naziva *Pranje*, verovatno se tu nekađа ispirala ruda. Radnik koji je čistio peć, odnosno ognjište u kojem se ruda topila и koji se brinuo о svim poslovima oko topljenja rude nazivao se *čistilac* (чистилец). Interesantno je овде napomenuti да се до skora u Janjevu, starom rudarskom mestu, ošuvao veoma arhaičan način topljenja rude и metala за izradu raznih ukrasnih predmeta, topljenja rudače iz koje se vadilo srebro

¹⁸ Svetostefanska hrisovulja, priredio Lj. Kovačević, Spomenik SKA, knj. IV, Beograd 1890, str. 9; P. Ivić — M. Grković, *Dečanske hrisovulje*, Institut za lingvistiku u Novom Sadu, Novi Sad 1976, str. 267.

¹⁹ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva I*, str. 87, 80, 81 (85), 74.

²⁰ M. Dinić, *isto*, str. 44, 66.

i sl. Očuvani su i izvesni arhaični termini vezani za stari način topljenja rude, npr. *pota*, verovatno adaptacija nem. *Potte*, *ošukati*, *ušukati* od nem. *schaukeln* i sl.²¹

Na kraju treba istaći da se saska rudarska terminologija ubrzo odomaćila u jednom kratkom razdoblju i iz našeg jezika kao posrednika ušla u turske rudarske zakone, kao što se vidi iz primera koje smo naveli napred, a ti rudarski zakoni su verovatno pravljani po obrascu starosrpskih rudarskih zakona, kakav je do danas očuvani Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića. Naime, u turske kanunama ušla je i srpska rudarska terminologija koja je postojala za izvesne rudarske radnje i poslove. Prema izvorima koje nam pružaju Spaho i Skarić, a u izvesnoj meri i Rizaj, odnosno Beldiceanu, u turskim izvorima sačuvani su, pored saskih termina koji su prešli slovenski filter, i izvorni slovenski termini, kao što su, na primer, *uzboj*, *rabota*, *čistila*, *laz*, *proboj*, *sabor*, *zakon*, *pravcar*, *kilavica*, *vodarla*, *odkop* i sl.²²

Kao što je rečeno, Sasi su se brzo slavizirali. Samo ime *Sas* postalo je sinonim za rudara, pa nije ni čudno što je rudarska terminologija, budući vezana za delatnost koja se prvi put javila na ovome tlu kod slovenskog življa, ušla vrlo rano u leksički fond starosrpskog jezika, čiji su se ostaci zadržali na pojedinim područjima u Srbiji i Bosni. U gradovima i rudarskim naseobinama u kojima je bilo Sasa odomaćili su se i termini koji se tiču zanatstva, npr. *šuster*, *šnajder*, što se vidi iz Zakona o rudnicima, odnosno iz Gradskog statuta Novog Brda koji se nalazi uz Zakon o rudnicima. U Knjizi dužnika Mihaila Lukarevića na više mesta se pominju ljudi sa zanimanjem *šuster*, *šnajder*, *furnik*, *trajbar*, *hutman*, *urbarar* i sl. U Novom Brdu su postojala i gradska vrata koja su se nazivala *porta dei susteri*²³. To nam sve ukazuje na jedan veoma snažan uticaj rudara Sasa ne samo na rudarsku delatnost i terminologiju vezanu na nju nego i na privredni i društveni život uopšte.

Beograd

Nikola Rodić

²¹ N. Rodić, *Zanatstvo u Janjevu i njegova leksička grada*, Glasnik etnografskog instituta SANU, knj. XIX-XX, Beograd 1973, str. 73–95.

²² Upor. F. Spaho, n. d.; V. Skarić, n. d.; S. Rizaj, n. d., 339–347 (rečnik).

²³ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva I*, str. 62, 70.

Zusammenfassung

Nikola Rodić

BERGBAUTERMINOLOGIE IN ALTEN SERBISCHEN TEXTEN

In diesem Beitrag werden die wichtigsten sächsischen Bergbautermini angeführt, im wesentlichen aufgrund von Belegen aus *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića* sowie von türkischen Gesetzen und Bestimmungen für den Bergbau. Bekanntlich stellen die türkischen Bergwerkgesetze höchstwahrscheinlich Übersetzungen alter serbischer bzw. bosnischer Gesetze dar, die — mit Ausnahme des erwähnten *Zakon o rudnicima* — nicht erhalten sind. So wurden mit der Übersetzung von Bergwerksbestimmungen auch sächsische Bergbautermini entlehnt, die den slavischen bzw. altserbischen Filter passiert hatten und ausgeformt in die türkischen Gesetze eingingen.

Der Autor erläutert Termini, die fast alle Arbeiten im Bergbau betreffen, vor allem Bezeichnungen für Schächte, Strebe, und Gruben, z.B. *šurf, ceh, štona*; daneben Termini, die mit der Organisation der Arbeiten im Bergwerk zusammenhängen, wie *gvark, hutman, urbarar, šihla, puža*; Namen von Werkzeug: *kilav, šajbna, puligna* u. ä. Der Autor verweist auch auf bestehende slavische Termini für den Bergbau, unter anderem *rupa, rupnik, proboj, uzboj, sekira, koritce, laz, kolo, plakaoničar* u.a., die auch Übersetzungen sächsischer Termini bzw. semantische Entlehnungen darstellen können. Auch slavische bzw. altserbische Termini gingen neben den bereits erwähnten sächsischen in türkische Gesetze ein.